

Udržování historického povědomí a etnické identity ve třech generacích řecké národnostní menšiny / Preserving historical consciousness and ethnic identity in three generations of the Greek national minority

Jana Poláková

Abstrakt

Studie se zaměřuje na zástupce řecké národnostní menšiny, jejímž základem je generace dětí příchozích na naše území v důsledku občanské války probíhající v letech 1946–1949 v Řecku. V průběhu sedmdesáti let se ze skupiny přijaté ke krátkodobému pobytu stala do naší společnosti trvale integrovaná národnostní menšina. Cílem předkládaného textu je představit některé dílčí výsledky dosud probíhajícího historicko-etnologického výzkumu zaměřeného na rodinnou paměť související s historickými událostmi a udržování etnické identity. Podkladem pro článek byl výzkum probíhající od června do listopadu 2017, při němž bylo pořízeno 19 rozhovorů. S ohledem na věk respondenta obsahovaly osobní nebo zprostředkovaný popis příchodu první a tzv. jedenapůlté generace Řeků do tehdejšího Československa. Dále se otázky dotýkaly aktuálních témat, jako je soužití s majoritní společností, integrace, asimilace a míra zachování původního etnického vědomí, rozvíjení kultury menšiny v minulosti i současnosti, přístup mladé generace k etnicitě své i svých předků, vztah k dřívější a současné vlasti apod. Výběr respondentů směřoval ke zmapování až tří generací několika řeckých rodin žijících v Praze, Severomoravském, Olomouckém a Jihomoravském kraji.

Abstract

The paper deals with representatives of the Greek national minority the core of which is the generation of children having come on our territory due to the civil war in Greece in 1946-1949. In the course of 70 years the group received for a short term stay has turned into a permanent national minority well integrated into our society. The present text is based on a research carried out between

June and November 2017 and resulting in 19 interviews. With regard to the age of the respondents they included personal or mediated description of the arrival of the first and the so called first-and-half generation of Greeks in the then Czechoslovakia. The questions further concerned topical issues such as the coexistence with the majority society, integration, assimilation and extent of preservation of the original ethnic consciousness, development of the minority's culture in the past and nowadays, approach of the young generation to their own ethnicity and that of their ancestors, relation to their previous and today country, etc. The selection of respondents tried to cover up to three generations of several Greek families living in Prague, in the North-Bohemian region, the Olomouc region and the South-Moravian region. The paper describes the main means of preservation of the historical consciousness and ethnic identity in the Greek national minority in the Czech Republic.

Klíčová slova: Řecká národnostní menšina; etnická identita; kulturní identita; integrace; rodinná paměť; oral history.

Key words: Greek national minority; ethnic identity; cultural identity; integration; family memory; oral history.

Úvod

Studie se zaměřuje na zástupce řecké národnostní menšiny, jejíž základ položili dospělí (první generace řeckých migrantů) a děti (tzv. jedenapůltá generace řeckých migrantů¹) přichozí na území dnešní České republiky v důsledku občanské války probíhající v letech 1946–1949 v Řecku.² V průběhu sedmdesáti let se ze skupiny přijaté ke krátkodobému pobytu stala do české společnosti trvale integrovaná národnostní menšina. Přesun na naše území vynucený tehdejší politickou situací pro ně znamenal nedobrovolné vytržení z původního kulturního prostředí. Značnou část exulantů tvořily děti, z nichž mohlo žít s dospělými příbuznými jen malé procento. Funkce rodiny jako nositele základních faktorů povědomí o historii vlastního národa či rodiny a etnické identity³ byla u této generace výrazně potlačena. Vedle informací získaných od

¹ J. Otčenášek používá ve své studii označení stará a střední generace. Viz OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řecká národnostní menšina v České republice dnes, *Český lid*, roč. 85, č. 2, 1998, s. 147–159.

² Viz HRADEČNÝ, Pavel – TSIVOS, Konstantinos. *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 457–477.

³ Viz BROUČEK, Stanislav – CVEKL, Jiří – HUBINGER, Václav – GRULICH, Tomáš – KOŘÁLKA, Jiří – UHEREK, Zdeněk – VASILJEV, Ivo. Základní pojmy etnické teorie. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 4, s. 241–242, 244.

řeckých pedagogických a výchovných pracovníků se děti denně setkávaly s českými životními normami a kulturními prvky. Jejich samovolné, neuvědomělé přejímání,⁴ stejně jako zvyšující se počet smíšených manželství, vedlo k současnému stavu, kdy přes dosavadní existenci nepřehlédnutelných etnických specifik vyjadřují někteří zástupci řecké národnostní menšiny u nás obavy z postupující akulturace⁵ a asimilace.⁶ Cílem následujících řádků je představit některé díle výsledky dosud probíhajícího historicko-etnologického výzkumu zaměřeného na rodinnou paměť⁷ související s historickými událostmi a udržování etnické identity.

Metodologie a použité prameny

Podkladem pro předložený text byl výzkum, na jehož provedení jsem spolupracovala s Nadačním fondem Hellenika se sídlem v Brně.⁸ V období od června do listopadu 2017 bylo pořizeno 19 rozhovorů o průměrné délce 45 minut. Jedním z účelů výzkumu bylo v jeho prvotní fázi získání podkladů pro uspořádání výstavy a vznik dokumentárního filmu se stejnou tematikou. Základním cílem bylo získat osobní vzpomínky a názory jednotlivých narátorů na historickou událost, která dosud stojí na okraji zájmu českých badatelů.

Body osnovy uskutečněných rozhovorů se opíraly o známá a v odborné i populárně-naučné literatuře běžně dostupná historická fakta. S ohledem na věk respondenta obsahovaly osobní nebo zprostředkovaný popis příchodu první a tzv. jedenapůlté generace Řeků do tehdejšího Československa. Dále se otázky dotýkaly aktuálních témat, jako je soužití s majoritní společností, integrace⁹ (případně asimilace) a míra zachování původního etnického vědomí, rozvíjení kultury menšiny v minulosti i současnosti, vztah mladé generace k etnicitě

⁴ Viz JOANIDIS, Sotiris. *K 60. výročí exodu Řeků do Československa*. Zlaté Hory: Sotiris JOANIDIS – Rula, b. d. ISBN 978-80-904122-6-2, s. 10.

⁵ Viz BROUČEK, Stanislav – CVEKL, Jiří – HUBINGER, Václav – GRULICH, Tomáš – KOŘALKA, Jiří – UHEREK, Zdeněk – VASILJEV, Ivo. Základní pojmy etnické teorie, s. 239 – 240; UHEREK, Zdeněk. Migrace, postmigrační procesy a jejich teoretická tematizace. In: Uherek, Z. – Korecká, Z. – Pojarová, T. (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2008, s. 80.

⁶ Viz BROUČEK, Stanislav – CVEKL, Jiří – HUBINGER, Václav – GRULICH, Tomáš – KOŘALKA, Jiří – UHEREK, Zdeněk – VASILJEV, Ivo. Základní pojmy etnické teorie, s. 240.

⁷ Srovnej VRZGULOVÁ, Monika – VOLANSKÁ, Ľubica – SALNER, Peter. Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine. [Talking and Silence. Intergeneration communication in the Family.] Bratislava: VEDA 2017. ISBN 978-80-224-1621-4, s. 92–102.

⁸ Viz *Národnostní menšiny v Jihomoravském kraji 2015, jejich spolky a organizace*. Brno: Jihomoravský kraj, 2015, s. 44 – 45.

⁹ Viz HONUSKOVÁ, Věra. Pojem integrace azylantů. In: Uherek, Z. (vedoucí autorského kolektivu). *Analýza státního integračního programu pro azylanty*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. ve spolupráci s Ministerstvem vnitra, 2012. ISBN 978-80-87112-65-6, s. 6–8.

své i svých předků, k dřívější a současné vlasti apod. Výběr respondentů směřoval ke zmapování až tří generací několika řeckých rodin žijících v Praze, Severomoravském, Olomouckém a Jihomoravském kraji. Z hlediska vzdělání, které však ve výběru nehrálo žádnou roli, patřili respondenti ke středoškolákům a vysokoškolákům.

Do dnešní doby se k podložení historických skutečností v odborné literatuře používaly v maximální míře osobní vzpomínky přímých účastníků. Specifikem popisovaného výzkumu je tedy využití rozhovorů s respondenty z následujících generací zde žijících Řeků. Výsledky výzkumu a jejich analýza poskytují nejen informace od přímých pozorovatelů a zúčastněných, ale mapují také proces předávání těchto vzpomínek potomkům v rámci rodiny eventuálně komunity.

Základní pracovní metodou se stala oral history. Jedná se o kvalitativní metodu, jejímž cílem je získat ucelené informace o jisté historické události nebo společenském jevu od příslušníků tzv. bezdějinných vrstev. Předpokladem je subjektivní postoj dotazovaného, který je považován za nepostradatelnou součást výzkumu. V centru zájmu je člověk, jeho individualita, respektovaný a pozorovaný badatelem jako původce verbálních i neverbálních informací. V dnešní době se jedná o metodu hojně využívanou mnohými společenskovědními obory. Jako nejvhodnější formu rozhovoru jsem zvolila tzv. semistrukturovaný rozhovor.¹⁰ Hlavní postup vyprávění se držel chronologického principu. Prameny v podobě osobních vzpomínek je nutné pro zvýšení objektivity doplnit dalšími podklady. Současné badatelské podmínky umožňují nahlížení do archiválií, které by mohly obsahovat citlivé údaje o osobách žijících, pouze v omezené míře. Z toho důvodu není možné ověřit pravdivost některých údajů respondenta, např. v případě místa a doby pobytu v dětských domovech. Jako historický doklad slouží vedle přístupných archiválií dobový tisk. Dnes je možné také čerpat z poměrně uspokojivého počtu titulů odborných prací autorů českého i řeckého původu. Jako doplňkový materiál posloužily fotografie z domácích alb nebo oficiální filmové snímky a záznamy.

Řecká diaspora na českém území

I když propojení našeho území s řeckou, případně byzantskou kulturou sahá hluboko do historie, o skutečné migrační vlně lze hovořit až v souvislosti s příchodem několika tisíců Řeků, kteří opustili své domovy z důvodu občanské války. V první fázi se jednalo především o děti partyzánů a sympatizantů politické levice, v závěru přišli na naše území i dospělí. Jejich počet byl odhadován na

¹⁰ Viz VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011. ISBN 978-80-7285-145-4, s. 121–122.

třináct a půl tisíce osob.¹¹ Většinu migrantů tvořili obyvatelé severních horských řeckých oblastí, nicméně komunita byla vnitřně národnostně diferencovaná na několik skupin.¹² Jazykové a kulturní rozdíly se mezi nimi začaly upravovat až v pozdějších letech,¹³ kdy pocit náležitosti k určité oblasti eventuálně státu převládá nad pocitem příslušnosti k regionu či vlastní subetnické skupině.

Pomoc utečencům organizovala Československo-řecká společnost, faktické rozhodování měl na starost Ústřední výbor Komunistické strany Československa.¹⁴ Pobyt Řeků v Československu byl zpočátku chápán oběma zúčastněnými stranami jako přechodný, ani jedna proto prvoplánově neusilovala o jejich začlenění do české majoritní společnosti. Po konci řecké občanské války bylo zjevné, že nepůjde o dočasnou záležitost. Přesto se hlavně nejstarší emigranti upnuli na myšlenku návratu do rodné vlasti.

„[...] kdykoliv se sešlo několik lidí, tak vždycky si nalili štamprlu, a když ji pili, tak říkali: tak na rok v Řecku. To ať jste popijeli takhle začátkem toho exilu nebo koncem, tak pořád tato věta platila, jako kdyby to byl dolar.“¹⁵

V průběhu 50. let 20. století byla vedle politických záležitostí řešena zaměstnanost uprchlíků, jejich bytová situace, za pomoci Československého červeného kříže docházelo ke slučování rodin a důraz byl kladen také na vzdělávání dětí i dospělých. K místům s největší koncentrací Řeků patřily pohraniční oblasti a města s potřebou pracovních sil v průmyslu.¹⁶

¹¹ Viz ZISSAKI-HEALEY, Tassula. *Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích*. Praha: Řecká obec, 2013, s. 110.

¹² Viz OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řekové a řečtí etničtí Makedonci v České republice. In: UHEREK, Zdeněk (ed.) *Integrace cizinců na území České republiky : Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001*. Praha: Akademie věd České republiky, 2003. ISBN 80-86675-03-3, s. 273–274.

¹³ Viz SLOBODA, Marián. „Až bude v Řecku mír, vrátíme se domů“: O vzniku a vývoji řecké menšiny u nás – lingvistické i nelingvistické aspekty, *Češtinář*, roč. 11, č. 4, 2001, s. 116–119.

¹⁴ Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha: Řecká obec Praha, 2005. ISBN 80-239-5462-8, s. 29.

¹⁵ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Sotirísem Joanidísem (*1939, Řecko), dne 8. 9. 2017 v Rejvízu; viz VORLOVÁ, Tereza. My Řekové jsme schizofrenní, naše srdce patří tam, ale naše těla patří sem. My a oni – soužití řeckých uprchlíků s českou společností. In: KRÁLOVÁ, Kateřina – TŠIVOS, Konstantinos et al. *Vyschly nám slzy... : Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha: Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-416-2, s. 188.

¹⁶ Viz OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řecká národnostní menšina v České republice dnes, s. 150.

I když přístup státu k řeckým uprchlíkům byl vstřícný,¹⁷ nebyli během existence komunistického Československa nikdy považováni za národnostní menšinu. Důvodem bylo mimo jiné jejich setrvání u řecké státní příslušnosti.¹⁸ Většina Řeků využila po politickém převratu v Řecku v 70. letech 20. století a udělení amnestie účastníkům občanské války možnost návratu do rodné země. Zhruba tři až čtyři tisíce z nich zde přesto zakořenily natrvalo a položily základy dnešní řecké národnostní menšiny. V posledním sčítání lidu v roce 2011 se k ní přihlásilo 2043 občanů ČR.¹⁹ Ke konci roku 2017 u nás společně s nimi žilo na základě povolení k přechodnému nebo trvalému pobytu téměř 1500 řeckých státních příslušníků.²⁰ Podle kvalifikovaných odhadů žije na našem území až 7000 osob považujících se za Řeky.²¹

Hromadné příchody do Československa

Největší počet řeckých exulantů přicházel do sousedních států – Jugoslávie a Albánie. Odtud i přímo z Řecka byly rozváženy v roce 1948 hlavně dětské skupiny do dalších komunistických zemí. V návaznosti na politické události odmítla jugoslávská vláda v roce 1949 uprchlíky na svém území nadále ochraňovat. V následných transporthách se stejnými cílovými stanicemi už převyšovali dospělí. U nás byla hned v počátku událostí zřízena pro přichozí Záchytná stanice pro zahraniční dělníky Mikulov. 23. 4. 1948 do něj přijela první skupina v počtu okolo 770 dětí ve věku od jednoho měsíce do 14 let.²² Jejich zdravotní stav byl po namáhavé cestě špatný, mnohé z nich trpěly kožním či plicním onemocněním, nesly si válečná zranění, byly špatně živěné a ošacené. Na psychiku

¹⁷ Snad s výjimkou represivních postupů vůči tzv. monarchofašistům, kteří se do Československa dostali jako zajatci partyzánů, viz např. HRADEČNÝ, Pavel. „Neexistující“ exulanti: zajatí řečtí vojáci v Československu (od roku 1949 do padesátých let). In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPIIL, Libor (eds.) *Milý Bore... : Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Maticе moravská, 2003. ISBN 80-86488-12-8, s. 201–212.

¹⁸ Viz TSIVOS, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948-1968) – od jednoho rozštěpení k druhému*. Praha: Dokořán, s. r. o., 2012. ISBN 978-80-7363404-9, s. 130.

¹⁹ Viz Sestavení vlastní tabulky. [Online] Dostupné z URL: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_afPpage=uziv-dotaz#k=5iz> [Cit. 2018-12-18].

²⁰ Viz Cizinci 3. zemí se zaevidovaným pobytem na území České republiky a cizinci zemí EU + Islandu, Norska, Švýcarska a Lichtenštejnska se zaevidovaným pobytem na území České republiky. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povoleny-pobytem.aspx>> [Cit. 2018-12-18].

²¹ Viz Řecká národnostní menšina. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/recka-narodnostni-mensina-16156/>> [Cit. 2018-12-18].

²² Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, s. 42.

děti působilo negativně odloučení od rodičů, které nevyvážila ani sourozenecká a příbuzenská semknutost. Překážkou byla také jazyková bariéra mezi utečenci a českým personálem. Karanténní středisko mělo za úkol poskytnout uprchlíkům základní životní potřeby, lékařskou péči, stravu a střechu nad hlavou.²³ Nutností bylo provedení evidence, což hlavně u nejmenších stěžovala neznalost data narození a někdy i jména. Po nezbytných hygienických opatřeních byli nemocní přesouváni dle svého stavu do nemocnic, sanatorií, lázní a ozdravoven. Ostatní umísťovali do dětských domovů vytvořených speciálně pro děti z Řecka. Práceschopná mládež byla přidělována do různých závodů. Dospělí z prvních transportů obvykle pracovali jako personál (pedagogové, vychovatelé i pomocné práce) v domovech pro řecké děti.

S nucenou emigrací spojenou někdy i s rozpadem rodiny a různě silnou ztrátou tradičních kulturních hodnot se respondenti vyrovnávali rozdílně. Pravidlem byla schopnost o zážitcích mluvit. I po dlouhé době však pro některé představovala jejich interpretace emocionální vypětí, které jedna z respondentek nebyla při rozhovoru schopná překonat. O jejích zážitcích jsme se dozvěděli až z vyprávění potomků. Ve většině rodin tvořilo povědomí o prožitcích nejstarší generace přirozenou součástí života. Výjimku v rámci výzkumu představovala žena, která se svým osudem detailně nikoho neseznámila.

„Od maminky jsem [...] slýchávala už jenom takové to: ‚Víš, my jsme tady přišli,‘ a: ‚Víš, my jsme měli všechno.‘ Ale jenom tady. Nikdy nemluvila o tom, co bylo v Řecku a začala o tom mluvit až před možná deseti lety, kdy jsme poprvé přijeli do Mikulova, a naši mámě se vrátilo všechno.“²⁴

Přechod z bídy a strachu do maximální péče a pohodlí byl respondenty nejčastěji opakovaným motivem. „Vyšli jsme ven z vlaku, přijely bíle oblečený zdravotnice, teď to vím, že to byly, ale mně to připadalo, že to byli andělé, a vzaly nás do domova, tam nejdřív jsme se šli vysprchovat, [...] vyhodily naše oblečení, všechno pryč, odšívily nás.“²⁵ Diametrální změna způsobila, že si ji pamatují i tehdy poměrně malé děti. Jak přímí účastníci, tak jejich potomci zdůrazňovali několikrát za rozhovor obrovskou vděčnost vůči tehdejšímu Československu.

²³ Viz DOROVSKÝ, Ivan. Ještě to není minulost. Čtyřicet let od evakuace dětí z Řecka. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis C35, 1988, s. 22–23. [Online] Dostupné z URL: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102501/C_Historica_35-1988-1_3.pdf?sequence=1> [Cit. 2018-12-18]; viz foto č. 1.

²⁴ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Despinou Kramnou Niku (*1959, Československo), dne 20. 10. 2017 v Krnově.

²⁵ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Sotirisem Joanidisem (*1939, Řecko), dne 8. 9. 2017 v Rejvízu; viz foto č. 2.

„Co jsem vřdycky slyšela, tak pěli jenom chválu. Oni byli strašně vděční, protože vlastně se jednalo o záchranu života, že jo. Neměli co jíst, neměli vůbec nic, neměli příbuzenstvo, nic, kdo by se o ně postaral.“ 26

Při umísťování dětí do různých výchovných zařízení měly být směřovatné příbuzenské vztahy, ale ve skutečnosti se z organizačních důvodů vytvářely spíše skupiny podle věku. Na území tehdejšího Československa se v průběhu let 1949–1962 nacházely dětské domovy pro děti z Řecka ve více jak stovce obcí.²⁷ Jejich úkolem bylo poskytnout svým chovancům vedle základních životních potřeb také školní vzdělání a výchovu odpovídající komunistické a socialistické ideologii. Každá část dne byla naplánována a organizována.²⁸ Součástí odpoledních hodin, v nichž se školou povinní museli také připravovat na vyučování, byly společné procházky v přírodě, výlety do vzdálenějších měst, kolektivní sporty, úprava, úklid a údržba domovů, jednoduché práce, rukodělné a výtvarné kroužky nebo společné či společenské hry, jejichž organizátory byli do značné míry dospělí. Ty vychovatelky nás vzaly do divadla, do kina, to jsme měli doprovod, sami, to jsme nemohli, nesměli jsme.²⁹ Pokud mezi nimi byli Řekové, bylo jejich hlavním úkolem předávání řeckých reálií, kultury a udržování etnicity a státní příslušnosti.

Příchod jednotlivců

Někteří respondenti se do Československa dostali složitěji a po mnohem delší době. Rodiče a starší sourozenci se zapojili do občanské války, v níž mnozí přišli o život. Děti z jednotlivých obcí přecházely za dozoru partyzánů hranice s Albánií a tehdejší Jugoslávií ve skupinách, které měly na starosti nejstarší dívky, tzv. matky.³⁰ Vlivem nemocí, zmatků při přesunu i politických událostí v hostujících zemích se ze skupin, často kopírujících širší příbuzenstvo, oddělovali jedinci, kteří proto ztratili se svými blízkými kontakt i na mnoho následujících let.

„Když jsem byl uzdravenej, tak mě pustili ven a ted' děcko v necelých dvacácti letech, jo, co ted'? Jazyk jsem neuměl, neměl jsem kde spat, neměl jsem, co jest – a sám sobě jsem dal kuráže. Říkám: „Musíš žít. Dělej, co

²⁶ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Androniki Podlahovou (*1957, Československo), dne 15. 11. 2017 v Praze.

²⁷ Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, s. 132 – 268.

²⁸ Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, s. 61 – 64.

²⁹ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Vasiliki Niku (*1934, Řecko), dne 20. 10. 2017 v Krnově.

³⁰ Viz ZISSAKI-HEALEY, Tassula. *Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích..*, s. 54 – 56.

dělej, musíš žít. “ Tak první, co bylo, jsem sehnal stodolu. V tý stodole jsem byl čtyry měsíce, jsem žil. Ale jinak jsem chodil ovoce krást, pomeranče, fíky, anebo jsem chodil žebrať. “³¹

O spojení rodin se staral Červený kříž, který prováděl v jednotlivých státech soupisy řeckých utečenců a vyhledával možné příbuzné. Válka a její následky přinášely bezpochyby velmi traumatické zážitky. Respondenti se s nimi vyrovnávali dvojmým způsobem. Ženy je více potlačovaly a příliš o nich nemluvily. Muži naopak své zážitky zahalovali lehkým zlehčováním nebo naopak heroismem.

„V tý řecký komunitě, tak to tam člověk slychal tak nějak od mala, ale spíš to od toho mala bral ne jako pohádku, ale jako náký dobrodružství. Jako neměl tam ten politickej přesah a tu válku nevnímal tak strašně, jaká asi byla. “ 32

Potomci přímých pamětníků uvádějí své výpovědi vztahující se k příchodu řeckých uprchlíků obvyklými formulacemi, díky nimž je jasné, jak se k informacím dostali a od koho je mají: co jsem slyšel, jak jsem četl apod. V určitých momentech můžeme zaznamenat jisté zobecňování či „odosobnění“. *„Hledali tu svoji dceru [matku respondenty – pozn. aut.] celých čtrnáct let, než se jim to podařilo, protože všechny papíry a rodné listy a všechno patřičné bylo ztraceno. “³³ U traumatických zážitků se stalo, že až příslušníci mladších generací překročili emotivní zatížení a blíže situaci popsali.³⁴ *„Například při jednom z bombardování, které vlastně zažili ještě na řeckém území [...], tak přišel o svoji malou sestřenicí, kterou měl jako osmiletý chlapec na starosti. No a bohužel ona zemřela, šrapnel ju trefil, tatka ležel vedle ní a ten to přežil. “³⁵ Z popisu přímého účastníka však míra jeho zainteresovanosti není vůbec jasná: *„Druhou noc dokonce bombardovali až u samých hranic albánských, no a jednu dívku tam zabili při bombardování. “³⁶ Přesto, že osudy rodičů a prarodičů znali, nedokázali se do nich úplně***

³¹ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Pavlosem Charalambidisem (*1936, Řecko), dne 14. 7. 2017 v Brně.

³² Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Michalem Lašem (*1982, Československo), dne 15. 11. 2017 v Praze.

³³ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Sofií Asarlidu (*1982, Československo), dne 29. 11. 2017 v Praze.

³⁴ Srovnej KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach, *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 5, č. 2, 1995, s. 19.

³⁵ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Apostolosem Joanidisem (*1983, Československo), dne 8. 9. 2017 v Rejvízu.

³⁶ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Sotirisem Joanidisem (*1939, Řecko), dne 8. 9. 2017 v Rejvízu. Ve své publikaci již celou událost popisuje blíže, viz JOANIDIS, Sotiris. *Řekové v Česku*. Rejvíz: Rula, 2013. ISBN 978-80-904122-8-6, s. 38.

vcítit. „[...] pak putovali přes Albánii, kde tam prostě [tatínek – pozn. aut.] zůstal, asi onemocněl, pak v Jugoslávii skončil, v Rumunsku, jo, jako děcko. Je hrozná představa, že bych jako malý děcko měl někde cestovat, neznám řeč, jo, to je tragický.“³⁷ Jak sami přiznávali, jejich úcta ke starší generaci je díky znalosti jejich osudu výrazně zvýšená.

Základní ukazatele etnické identity a jejich udržování

Předpokládaná krátká doba pobytu řeckých uprchlíků na cizím území vyžadovala kontinuitu znalosti jazyka,³⁸ považovaného za jeden z ukazatelů etnické identity. Veškeré vzdělávání v dětských domovech probíhalo zpočátku prostřednictvím spisovné řečtiny případně makedonštiny. Chovanci dětských domovů přicházeli do kontaktu s rodnou řečí také díky pravidelnému povinnému poslechu řecké rozhlasové stanice Hlas Svobodného Řecka, při němž si měli osvojovat a utužovat levicovou politickou orientaci.³⁹ Vyučování v běžných školách zajistilo, že děti stejně kvalitně ovládly také češtinu a prakticky celý život byly bilingvní.⁴⁰ Od roku 1951 absolvovaly řecké děti základní a střední vzdělávání v českých školách.⁴¹ Řečtina přešla z vyučovacího jazyku do pozice dobrovolného předmětu, výuka makedonštiny zcela zanikla. Zástupci jedenapůlté a druhé generace chápali znalost řeckého jazyka jako nedílnou součást svého života.

„Naši mluvili s námi jenom řecky, což byla chyba, protože naši mě dali do školky a první den mě tam nechala, no a když pro mě přišla, tak učitelky ve dveřích zděšeně: ‚Paní Charalambidu, paní Charalambidu, vy jste nám zapoměla říct, že kluk neumí česky.‘“ 42

Okolní prostředí je však obvykle donutilo k přechodu na dorozumívání v češtině. V místech s vyšší koncentrací řeckého obyvatelstva, kde se užívání řečtiny jako hlavního komunikačního prostředku komunity udrželo déle, vznikaly tzv. řecké školy, fungující v různých podobách dodnes.⁴³

³⁷ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Charalambosem Charalambidisem (*1963, Československo), dne 14. 7. 2017 v Brně.

³⁸ Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, s. 94.

³⁹ Viz DOROVSKÝ, Ivan. Ještě to není minulost. Čtyřicet let od evakuace dětí z Řecka, s. 22.

⁴⁰ Viz TSIVOS, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948–1968) – od jednoho rozštěpení k druhému*, s. 128.

⁴¹ Viz BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, s. 99 – 101.

⁴² Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Kostasem Charalambidisem (*1965, Československo), dne 29. 11. 2017 v Praze.

⁴³ Viz OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řecká národnostní menšina v České republice dnes, s. 151.

Trvale pevným kulturním jevem jsou taneční a hudební projevy. V repertoáru souborů zakládáných nejdříve v dětských domovech, a později také při kulturních a samosprávných organizacích, ustupovaly regionální prvky sjednocujícím „národním“ snahám a občas se mísily s českým vlivem. Vystoupení mnohých souborů navíc neslo spíše konotaci politickou než kulturní.⁴⁴ Jistý útlum tanečních a hudebních souborů způsobil odliv Řeků v 70. a 80. letech 20. století. Ti, kteří setrvali na našem území, podlehli akulturaci a asimilaci do českého prostředí. Členství v souborech již nebylo tak výrazně propojeno s deklarací příslušnosti k původní vlasti a etnicitou. Účast dětí ovlivňovalo více přání rodičů a záviselo na ochotě dítěte se danou aktivitou zabývat. „*Tím, že mě rodiče [...] dali do toho souboru, tak jsem si tam udělala ty známé, děčka stejné jako já, napůl nebo Řeky rodem tady, a tím pádem, díky tady té komunitě, ve které se pohybuju, [...] mám blíž tady k těm tradicím řeckým. Ale třeba rodiče to vůbec neudrží.*“⁴⁵

Výrazný jednotící prvek představují dodnes společenská setkání. Jejich četnost záležela na koncentraci Řeků, proto také starší generace zdůrazňuje, že v době jejich mládí bývaly častější a mnohem více navštěvované Řeky.⁴⁶ Díky smíšeným manželstvím a každodennímu kontaktu s majoritou bývá dnes na podobných akcích poměr Čechů a Řeků vyrovnaný. Průběh je v podstatě po desetiletí stejný. Společné kolové nebo sólové tance, jejichž podoba se od původní řecké často výrazně odlišovala,⁴⁷ střídalo vystoupení souboru, hudební doprovod zajišťuje stále živá hudba. Periodicita pořádání zábav se snížila odchodem části řecké migrace zpět do vlasti. V současnosti jsou spojované hlavně s významnými řeckými státními – vzpoura proti italské okupaci za druhé světové války, tzv. Ochi (z řeckého ne), a osvobození Řecka z turecké nadvlády, a kalendářními svátky – Velikonoce, Vánoce. Z důvodu snížení počtu měst pořádajících řecké zábavy dochází k rozšíření oblasti, z níž se účastníci sjíždí. Rodiny proto považují tato setkání za místo, kde se mohou vidět se širším příbuzenstvem.

Mezi důležité etnické identifikační znaky řadili respondenti gastronomii.⁴⁸ Schopnost uvařit řecké jídlo patří i dnes mezi ceněné znalosti ženy. Před-

⁴⁴ Viz foto č. 3.

⁴⁵ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Kateřinou Spalovou (*1983, Recko), dne 17. 10. 2017 v Praze.

⁴⁶ Viz foto č. 4.

⁴⁷ Viz TSIVOS, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948-1968) – od jednoho rozštěpení k druhému*, s. 145.

⁴⁸ Viz HLAVATÝ, Ivan. Kuchyně a strava řecké menšiny v České republice jako faktor etnické identity. *Národopisné aktuality*, roč. 19, č. 3, 2009, s. 168 – 176.

stavitelky jedenapůlté generace při příchodu na naše území vařit vesměs neměly. Některá děvčata měla možnost získat kuchařské dovednosti od řeckých vychovatelek, po návratu do rodiny jim své praktiky předaly matky. Hlavními surovinami je zelenina, brambory, jehněčí maso a v mnohem větší míře, než je na našem území zvykem, se užívají bylinky a olivy. Oblíbená jsou jídla vařená v jednom hrnci, pečená nebo zapékaná. V českém prostředí je stále rozšířená pita, pečený slaný koláč z tenkých plátů těsta. Mužští respondenti shodně uváděli, že jejich matky a manželky jsou vynikající kuchařky. Poradily si stejně dobře s řeckou i českou stravou, i když prvotní kontakty s tou českou nebyly vždy kladné. „*Knedlíky. Ježíš marja. To byla katastrofa. To prostě nikdo nechtěl jíst, co to je za těsto, a tak. Ale za chvíli jsme si zvykli a já bych bez knedlíku dneska asi nedokázal sníst pořádný jídl.*“⁴⁹ Způsob stolování však stále zachovává kolektivní charakter, při němž si každý může nabírat ze společných talířů a mis.⁵⁰ Stejný styl stravování je možné sledovat i při různých společenských událostech, na nichž řecká kuchyně převažuje.

Řecká rodina je i v dnešní době velmi kompaktní celek. Její patriarchální rysy, výrazné u nejstarších generací, se časem srovnaly s majoritní společností. Dospělí příchozí exulanti považovali za samozřejmé a zároveň velmi důležité, aby jejich děti měly za partnery také Řeky. Důvodem bylo především trvalé přesvědčení o návratu, pro který by pak mohlo smíšené manželství představovat komplikace. Další generace už vůči svým dětem tak přísné nebyly.

„Já si nepamatuju, že by mě naši někdy nutili do toho, abych si našel Řekyni, to vůbec nevím, jestli něco takového ještě tady je, ale ne u mě.“ 51

⁴⁹ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Sotirisem Joanidisem (*1939, Řecko), dne 8. 9. 2017 v Rejvízu.

⁵⁰ Viz MAROŠI, Filip. Etnokulturní tradice a zvyky brněnských Řeků. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav evropské etnologie, 2017, s. 35. [Online] Dostupné z URL: <https://is.muni.cz/th/jpn39/Bakalarska_diplomova_prace.pdf> [Cit. 2019-01-08].

⁵¹ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) se Statisem Pataridisem (*1975, Československo), dne 29. 11. 2017.

Závěr

Původně plánovaný časově omezený pobyt uprchlíků z Řecka v Československu se pro část z nich stal celoživotním osudem. Za jeden z důležitých faktorů sebeidentifikace považují znalost historie rodiny a komunity.⁵² Zdroj informací pro většinu představují vyprávění a psané vzpomínky přímých účastníků, doplněné o obecné vědomosti zahrnující např. historické či místní údaje obsažené v odborné a populárně-naučné literatuře. Vyprávění nejstarší generace bývá součástí rodinných setkání. Jelikož rodina je pro Řeky velmi důležitá, je předávání vzpomínek a osudů, ať už osobních nebo interpretovaných, do jisté míry proživot všech generací nepostradatelná. O zachování paměti se starají také nejružnější spolky a společnosti, a to formou vzpomínkových akcí, zaznamenáváním mluvených vzpomínek, vydáváním jejich psané varianty, výstavami apod. Vedle šíření informací uvnitř komunity se organizace řecké národnostní menšiny snaží udržovat povědomí i v rámci majority. V neposlední řadě je v české společnosti určitý počet odborníků i nadšenců, kteří svojí činností přispívají k poznání historických i kulturních souvislostí jedné z nejvýraznější poválečné migrace na naše území. Můžeme tedy předpokládat, že vzpomínky na ni se ani v budoucnu neztratí.

Z vedených rozhovorů vyplývá, že pokud pamětníci o svých zážitcích s potomky mluvili, nejednalo se o jednorázovou záležitost. Podle věku, v němž událost prožívali, můžeme vzpomínky rozdělit na několik vrstev. První zahrnuje skutečné zážitky. Čím byli dotazováni v roce 1948 starší, tím větší část vyprávění představovaly. U těch, kteří měli v době příchodu několik měsíců, pochopitelně podobné vzpomínky zcela abscentují. Během následujícího života se konfrontací s vyprávěním a zážitky jiných osob a četbou tematické literatury základní vrstva rozšířila o historické povědomí o důvodech konfliktu, o schopnost určení lokality, kde k událostem docházelo, eventuálně o jména zúčastněných osob. U této části vzpomínek se míra autenticity a původního vědomí narátora určuje velmi nesnadno. Poslední vrstvu tvoří příběhy jiných osob, kterými vypravěč mohl srovnávat a dokládat pravdivost svých slov.

Představitelé jedenapůlté generace se někdy vyjadřují skepticky k postoji nejmladší dospělé generace k řeckým kulturním i státním reáliím. Výzkum však ukázal, že právě tato část řecké národnostní menšiny u nás se vrací k vědomí o původu a historii předků a jejich etnická identita je mnohdy pevně zakotvená. „*Sám sebe vnímám jako Řeka, poněvadž jsem Řekem. Nemám babičku z Příbrami ani dědu z Opavy. [...] Občanství si člověk vybere, ale národnost těžko. Když se liška narodí v medvědí noře, tak není medvěd, prostě je pořád liška.*”⁵³ Jsou si

⁵² Srovnej HLŮŠKOVÁ, Hana. O špecifickosti ústneho spominania. *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 5, č. 2, 1995, s. 14 – 15.

⁵³ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Apostolosem Joanidisem

*vědomi své specifčnosti, stejně tak jako určité rozpolcenosti. Já to mám půl na půl. Necejtím se víc Řekyní a necejtím se víc Češka. [...] Tam mně chybí Česko a tady mi chybí Řecko.*⁵⁴ V případě respondentů však nebyla možná dvojitá identita chápána jako omezující, ale naopak obohacující. Dle mého názoru právě tato skutečnost stejně jako výše interpretovaná zjištění výzkumu opravňují k předpokladu, že i do budoucna bude řecká menšina představovat viditelnou a zároveň nedílnou součást české společnosti.

O autorce

PhDr. Jana Poláková, Ph.D., pracuje jako kurátor v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea (viz <http://www.mzm.cz/etnograficky-ustav/>). Vystudovala obor etnologie a historie. Jejím odborným zájmem jsou národnosti, etnické a náboženské menšiny v ČR a zvykosloví v české a moravské lidové kultuře.

Email: jpolakova@mzm.cz

(*1983, Československo), výzkum 8. 9. 2017.

⁵⁴ Rozhovor Jany Polákové (pracovnice Moravského zemského muzea) s Nikoletou Spalalovou (*1985, Řecko), výzkum 17. 10. 2017.

Foto č. 1 Karel Otto Hrubý: Děti řeckých komunistů. Mikulov, 1948. Ze sbírky Historického oddělení Moravského zemského muzea, inv. č. K 151/3.

Foto č. 2 Karel Otto Hrubý: Děti řeckých komunistů. Mikulov, 1948. Ze sbírky Historického oddělení Moravského zemského muzea, inv. č. K 151/7.

Foto č. 3 Pěvecký soubor domova pro řecké děti při vystoupení v československých pionýrských krojích. Nové Hradý (okr. České Budějovice), 1953. Ze soukromého archivu Zmaro Charalambidu.

Foto č. 4 Na řecké taneční zábavě ve Slezském domě. Krnov, 1962. Ze soukromého archivu Sotirise Joanidise.

Použité zdroje / References

BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan. *Řečtí uprchlíci : Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha: Řecká obec Praha, 2005. ISBN 80-239-5462-8.

BROUČEK, Stanislav – CVEKL, Jiří – HUBINGER, Václav – GRULICH, Tomáš – KOŘALKA, Jiří – UHEREK, Zdeněk – VASILJEV, Ivo. Základní pojmy etnické teorie. *Český lid*, 1991, roč. 78, č. 4, s. 238 – 257.

Cizinci 3. zemí se zaevidovaným pobytem na území České republiky a cizinci zemí EU + Islandu, Norska, Švýcarska a Lichtenštejnska se zaevidovaným pobytem na území České republiky. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx>> [Cit. 2018-12-18].

DOROVSKÝ, Ivan. Ještě to není minulost. Čtyřicet let od evakuace dětí z Řecka. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. *Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis C35*, 1988, s. 22 – 23. [Online] Dostupné z URL: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102501/C_Historica_35-1988-1_3.pdf?sequence=1> [Cit. 2018-12-18].

HLAVATÝ, Ivan: Kuchyně a strava řecké menšiny v České republice jako faktor etnické identity. *Národopisné aktuality*, roč. 19, 2009, č. 3, s. 168 – 176.

HLŮŠKOVÁ, Hana: O špecifickosti ústneho spomínania. *Genealogicko-heraldický hlas* roč. 5, 1995, č. 2, s. 14–17. [on-line, cit. 12. 3. 2018]. Dostupné z <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/95021/GHH1995_2.pdf>.

HONUSKOVÁ, Věra. Pojem integrace azylantů. In: Uherek, Z. (vedoucí autorského kolektivu). *Analýza státního integračního programu pro azylanty*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. ve spolupráci s Ministerstvem vnitra, 2012. ISBN 978-80-87112-65-6, s. 6–10.

HRADEČNÝ, Pavel. „Neexistující“ exulanti: zajatí řečtí vojáci v Československu (od roku 1949 do padesátých let). In: DVORÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILO, Libor (eds.) *Milý Bore... : Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Matice moravská, 2003. ISBN 80-86488-12-8, s. 201 – 212.

HRADEČNÝ, Pavel – TSIVOS, Konstantinos. *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

JOANIDIS, Sotiris. *K 60. výročí exodu Řeků do Československa*. Zlaté Hory: Sotiris JOANIDIS – Rula, b. d. ISBN 978-80-904122-6-2.

JOANIDIS, Sotiris. *Řekové v Česku*. Rejvíz: Rula, 2013. ISBN 978-80-904122-8-6.

KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach, *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 5, č. 2, 1995, s. 17 – 21.

MAROŠI, Filip. Etnokulturní tradice a zvyky brněnských Řeků. Bakalářská diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav evropské etnologie, 2017. [Online] Dostupné z URL: <https://is.muni.cz/th/jpn39/Bakalarska_diplomova_prace.pdf> [Cit. 2019-01-08].

Národnostní menšiny v Jihomoravském kraji 2015, jejich spolky a organizace. Brno: Jihomoravský kraj, 2015.

OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řecká národnostní menšina v České republice dnes, *Český lid*, roč. 85, č. 2, 1998, s. 147 – 159.

OTČENÁŠEK, Jaroslav. Řekové a řečtí etničtí Makedonci v České republice. In: UHEREK, Zdeněk (ed.) *Integrace cizinců na území České republiky : Výzkumné zprávy a studie vytvořené na pracovištích Akademie věd České republiky na základě usnesení vlády České republiky č. 1266/2000 a 1260/2001*. Praha: Akademie věd České republiky, 2003. ISBN 80-86675-03-3, s. 273 – 292.

Řecká národnostní menšina. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/recka-narodnostni-mensina-16156/>> [Cit. 2018-12-18].

Sestavení vlastní tabulky. [Online] Dostupné z URL: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_afz=uziv-dotaz#k=5iz> [Cit. 2018-12-18].

SLOBODA, Marián. „Až bude v Řecku mír, vrátíme se domů“: O vzniku a vývoji řecké menšiny u nás – lingvistické i nelingvistické aspekty, *Češtinář*, roč. 11, č. 4, 2001, s. 112–119.

TSIVOS, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948-1968) – od jednoho rozštěpení k druhému*. Praha: Dokořán, s. r. o., 2012. ISBN 978-80-7363-404-9.

UHEREK, Zdeněk. Migrace, postmigrační procesy a jejich teoretická tematizace. In: Uherek, Z. – Korecká, Z. – Pojarová, T. (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy významných imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2008, s. 75–84.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011. ISBN 978-80-7285-145-4.

VORLOVÁ, Tereza. My Řekové jsme schizofrenní, naše srdce patří tam, ale naše těla patří sem. My a oni – soužití řeckých uprchlíků s českou společností.

In: KRÁLOVÁ, Kateřina – TSIVOS, Konstantinos et al. *Výschly nám slzy: Řeční uprchlíci v Československu*. Praha: Dokořán, 2012. ISBN 978-80-7363-416-2, s. 175–194.

VRZGULOVÁ, Monika – VOĽANSKÁ, Ľubica – SALNER, Peter. *Rozprávania a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. [Talking and Silence. Intergeneration communication in the Family.] Bratislava: VEDA 2017. ISBN 978-80-224-1621-4.

ZISSAKI-HEALEY, Tassula. *Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích*. Praha: Řecká obec, 2013. ISBN 978-80-260-5532-7.

Dedikace

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).